

Štvrtá časť

AKO SI UDRŽAŤ KONTAKT

14

Písanie záznamov

Písanie záznamov je na pohľad veľmi nudná činnosť. Môže vyvolávať predstavu fádnej účtovnej knihy alebo dokonca dickensovských úradníkov s naškrobeným golierom, uprene zízajúcich do účtovných kníh v ponurom úrade devätnásteho storočia.

V tejto krátkej kapitole sa vás pokúsim presvedčiť, že dobré písanie záznamov vôbec nie je nudná alebo pošmúrna činnosť, ale plodný, a dokonca príjemný spôsob, ako viesť dialóg s druhými ľuďmi. Mali by ste si uvedomiť, že medzi týchto druhých ľudí patríte aj vy sami a vaše myšlienky v podobe, v akej existovali pred niekoľkými rokmi, mesiacmi alebo dokonca dňami.

Hovoriť budeme o dvoch zásadných oblastiach písania záznamov:

- záznamy o prečítanej literatúre,
- výskumný denník.

ZÁZNAMY O PREČÍTANEJ LITERATÚRE

Je pravdepodobné, že v čase, keď začínate pracovať na svojom doktorandskom štúdiu, ste si už osvojili zvyk písať si poznámky o prečítanej literatúre do textového súboru v počítači, usporiadaného podľa (vynárajúcich sa) tém. Zdôrazňujem „poznámky o prečítanej literatúre“, pretože je dôležité, aby ste od začiatku knihy alebo fotokópie článkov *nielen* zbierali, že si ich „neskôr“ prečítate, ale priebežne ich aj čítali. Vaše poznámky by takisto nemali pozostávať iba z množstva opísaných alebo naskenovaných extraktov z pôvodných zdrojov, ale mali by predstavovať vaše myšlienky o *význame* toho, čo čítate, vzhľadom na váš (vynárajúci sa) výskumný problém.

Čítajte preto kriticky. Nezotrávajte iba pri kopírovaní množstva materiálov. Strauss a Corbinová (1990, s. 50–53, upravené) poukazujú, že existujúca literatúra sa môže v rámci kvalitatívneho výskumu použiť na päť účelov:

- 1 *Podnecuje teoretickú citlivosť.* „Ponúka koncepty a vzťahy, ktoré [sa môžu] overiť na [vašich] aktuálnych dátach.“
- 2 *Poskytuje sekundárne zdroje dát.* Tieto sa môžu využiť pri počiatočných pokusoch o vypracovanie vašich vlastných konceptov a tém.
- 3 *Povzbudzuje vás klásť otázky počas zberu a analýzy dát.*
- 4 *Usmerňuje teoretický výber vzorky.* „Poskytuje nápady, kam ísť hľadať fenomény dôležité pre vývoj vašej teórie.“
- 5 *Môže sa použiť ako doplnkový zdroj validizácie.* Na vysvetlenie toho, prečo vaše zistenia podporujú existujúcu literatúru alebo sa od nej líšia.

Podľa Straussa a Corbinovej by ste ku každej publikácii mali pristupovať so súborom otázok, napríklad:

- Aké relevantné zistenia prináša?
- Aké relevantné metodológie uplatňuje?
- Aké relevantné teórie obsahuje?
- Aké relevantné hypotézy skúma?
- Aké relevantné vzorky poskytuje?
- Aký význam má vzhľadom na moje chápanie svojho výskumného problému?
- Aké možné nové smery pre môj výskum naznačuje?

Cvičenie 14.1 vám ponúka príležitosť overiť si svoje zručnosti pri používaní existujúcej literatúry ako pomoc pri vašom vlastnom výskume. Zdôrazňuje, že by sme nikdy nemali čítať literatúru bez toho, aby sme si vopred sformulovali súbor nejakých otázok.

Ani nemusíme hovoriť o tom, že by ste mali používať konzistentný systém odkazov na autorov a iné podrobnosti o materiáli, ktorý čítate. V rámci humanitných vied sa väčšinou volí systém odkazov na literatúru podľa príslušnej citačnej normy (na Slovensku napr. STN ISO 690). Tento vyžaduje v hlavnom texte uvedenie priezviska autora, následne dátum vydania a odkaz na stranu, takto:

Abrams (1984, s. 2); Agar (1986, s. 84)

Použitím tejto metódy si ušetríte miesto pod čiarou radšej na vecné poznámky než na (nudné) odkazy na literatúru. Podrobné odkazy sa potom pripoja v použitej literatúre v takejto podobe:

Abrams, P., 1984: Evaluating soft findings: some problems of measuring informal care. *Research Policy and Planning*, 2, (2), 1–8.

Agar, M., 1986: *Speaking of Ethnography*. Edícia Qualitative Research Methods, 2. diel, Londýn: Sage.

V kapitole 18 budem hovoriť o tom, ako môžete poznámky o prečítanej literatúre začleniť do kapitoly venovanej prehľadu literatúry vo vašej práci. Keď ju začnete písať, v ideálnom prípade v závere vášho výskumu, budete mať v kartotéke všetok relevant-

ný materiál. Čo je však rovnako dôležité, budete mať záznamy o svojich meniacich sa úvahách o literatúre a jej význame vzhľadom na vynárajúcu sa tému výskumu.

VÝSKUMNÉ DENNÍKY

Zmysel minulosti si zvyčajne uvedomujeme v prítomnosti. Takéto „prepísovanie histórie“ (Garfinkel, 1967) znamená, že ak nebudete dávať pozor, môžete zabudnúť na dôležité aspekty vášho počiatočného uvažovania o výskume, ktoré môžu mať zásadný význam pre pochopenie zo strany publika. Jeden zo spôsobov, ako sa poistiť, že nezabudnete do detailov vysvetliť svoje úvahy, predstavuje výskumný denník.

Vyhnete sa tak tomu, že budete publiku zdanlivo prezentovať „sieť myšlienok bez uzlov“, ktorá zakryje vývoj vášho uvažovania, vrátane všetkých prekážok a slepých uličiek. Váš text bude „ako detektívny príbeh, v ktorom autor prezentuje falošné ‚náznaky‘ tohto druhu, až kým neodhalí, že ide o slepé uličky“ (Alasuutari, 1995, s. 192).

Ďalšie nebezpečenstvo predstavy o výskume ako o „sieti bez uzlov“ spočíva v tom, že môže zatajiť rozličné triky, eskamotérstvo a obyčajné chyby, na základe ktorých dospejete k svojim záverom. Vedenie si poriadnych záznamov, vrátane výskumného denníka, vám pomôže sprehľadniť svoje uvažovanie – vám aj tým, čo budú sledovať vašu prácu. V tomto duchu sa Huberman a Miles dovolávajú:

starostlivého uchovávaní všetkých výskumných materiálov, od surových poznámok z terénu cez ukážky dát až po text záverečnej správy, v ľahko dostupnej forme (1994, s. 439).

Vedenie takýchto starostlivých záznamov bude mať za dôsledok nahromadenie materiálu, ktorý môže predstavovať podstatnú časť vašej kapitoly venovanej metodológii (pozri kapitolu 19). Takisto vyžaduje, aby ste k svojmu výskumu pristupovali nezaujato a kriticky. Toto myslia Huberman a Miles pod „reflexívnym postojom“. Zahŕňa:

pravidelnú, neustálu a sebareflexívnu dokumentáciu – postupne sa vyvíjajúcich kódovacích schém, konceptuálnych argumentov ... udalostí pri analýze – úspešných aj tých, ktoré nikam nevedli (1994, s. 439).

V tabuľke 14.1 som zhrnul možnosti využitia výskumného denníka.

Tabuľka 14.1 Prečo si viesť výskumný denník?

- 1 Ukážete adresátovi vývoj svojho uvažovania.
- 2 Slúži ako pomôcka pri uvažovaní.
- 3 Pomáha pri zlepšovaní časového manažmentu.
- 4 Predstavuje zdroj nápadov pre budúce zameranie vašej práce.
- 5 Použijete ho vo svojej kapitole venovanej metodológii.

Zdroj: Upravené čiastočne podľa Cryerovej, 1996, s. 73.

Ako príklad materiálu toho druhu, ktorý môžete zaznamenať do výskumného denníka, nasleduje úryvok z Vickinho denníka, s ktorým sme sa už stretli v kapitole 2:

VICKIN VÝSKUMNÝ DENNÍK

PORIADNY POKROK (MAREC-MÁJ 1996)

Pokračovala som v prepisovaní extraktov. Napísala som aj kapitolu o prirodzenej histórii výskumného procesu (doteraz), kapitolu o poradenstve s ľuďmi s HIV, kapitolu o ponukách a poslala som to DS na pripomienkovanie.

KATASTROFA (MÁJ 1996)

Pokazil sa harddisk: prišla som o dve kapitoly a niekoľko súborov s dátami, z ktorých som nemala urobené zálohy!! Prišla som aj o pracovnú verziu pripravenej kapitoly o ponukách.

KONFERENCIA (1.-5. JÚLA 1996)

Išla som na 4. medzinárodnú konferenciu o metodológii spoločenských vied na univerzite v Essexe. Hovorila som o rámci celého doktorandského projektu a o časovom pláne.

WORKSHOP (19.-21. SEPTEMBRA 1996)

Išla som na víkendový workshop analýzy konverzácie zameraný na dáta, ktorý organizovala Sarah Collinsová. Bola to pre mňa dobrá skúsenosť. Odišla som s presvedčením, že moje dáta a smer môjho výskumu sú správne.

ZÚFALSTVO (OKTÓBER 1996)

Strávila som veľa času pokusmi o obnovenie dát a prepisy som dostala na úroveň, na ktorej som bola pred šiestimi mesiacmi – deprimovaná!!

PRESTÁVKA (OKTÓBER 1996 AŽ JANUÁR 1997)

Mala som pocit, že som nedosiahla nič, pretože harddisk sa pokazil v máji. Urobila som si prestávku a odišla som do Austrálie navštíviť chorého brata.

NOVÝ ZAČIATOK (JANUÁR-MÁJ 1997)

Prepisovala som nové dáta (prepisy 10, 14, 15), identifikovala som ďalšie prepisy na prepisovanie a v nich som vyznačila extrakty. Začala som sa zaujímať o to, ako klienti reagovali na ponuky lekárov navštíviť zdravotníckeho poradcu. Kľúčové témy: ponuky skriningových vyšetrení na iné pohlavne prenosné choroby; ponuky navštíviť zdravotníckeho poradcu a ponuky lekárov a zdravotníckych poradcov.

Tento úryvok z Vickinho výskumného denníka zahŕňa väčšinu toho, čo by mal výskumný denník obsahovať, a síce (upravené čiastočne podľa Cryerovej, 1996, s. 74):

- Vaše výskumné aktivity s dátumami,
- literatúru, ktorú ste prečítali (pozri ďalej),
- podrobnosti o zozbieraných dátach,
- možné smerovanie analýzy dát vrátane „zvláštnych úspechov, slepých uličiek a prekvapení“,
- vaše osobné reakcie,
- reakcie a návrhy školiteľa.

Výskumný denník môžete písať aj štrukturovanejšou formou. Napríklad, v rámci etnografického výskumu má zmysel rozlišovať medzi analýzou dát a dátami ako takými a analytické postrehy dávať do hranatých zátvoriek (Hammersley a Atkinson, 1983, s. 164).

V rámci ešte formalizovanejšieho prístupu, v nadväznosti na Gläsera a Straussa (1967), navrhol Laurel Richardson (1994), aby ste si poznámky usporiadali do štyroch rozdielnych kategórií:

- 1 *Poznámky o pozorovaní* (PP): „Veľmi presné popísanie toho, čo vidím, počujem, cítim, akú chuť cítim, a tak ďalej.“
- 2 *Metodologické poznámky* (MP): „Odkazy seba samému, týkajúce sa spôsobu, akým zbierať dáta.“
- 3 *Teoretické poznámky* (TP): „Domnienky, hypotézy ... kritika toho, čo robím, myslím, vidím.“
- 4 *Osobné poznámky* (OP): „Pocitové vyjadrenia týkajúce sa výskumu, ľudí, s ktorými hovorím ... mojich pochybností, mojej úzkosti, mojej radosti“ (1994, s. 526).

Banálny výrok, že „neexistuje jediná správna metóda“, platí tak pre výskumné denníky, ako aj pre mnoho iných aspektov výskumu. Bez ohľadu na to, či použijete viac alebo menej štrukturovanú metódu vedenia denníka, najdôležitejšou vecou v súvislosti s denníkom bude to, že vás bude nútiť k *dôslednosti* pri písaní záznamov a *premyšľaniu* o dátach. Ako poznamenali Hammersley a Atkinson:

Vytváranie takýchto poznámok ... ustanovuje presne ten druh vnútorného dialógu alebo uvažovania nahlas, ktorý tvorí podstatu reflexívnej etnografie ... Namiesto toho, aby sme sa spoľahli na svoj rozum, sme prinútení položiť si otázku, či vieme, ako sme takéto poznatky získali, aký je *stupeň istoty* takéhoto poznania a aké ďalšie línie výskumu sa naznačili (1983, s. 165).

ZHRNUTIE

Zapisovanie záznamov by malo obsahovať usporiadané poznámky o prečítanej literatúre a vedenie si výskumného denníka. Vo výskumnom denníku môžete preukázať vývoj svojho uvažovania; môžete si ním pomôcť pri vlastnom uvažovaní; zlepšiť si časový manažment a získať nové nápady pre budúce zameranie svojej práce. Ako uvidíme v kapitole 19, na základe toho, že si povediete výskumný denník, môžete vytvoriť podstatnú časť kapitoly o metodológii do svojej dizertačnej práce.

Ďalšie čítanie

Záznamy o prečítanej literatúre rozoberá Strauss a Corbinová v *Basics of Qualitative Research* (Sage, 1990; vyšlo aj v češtine ako *Základy kvalitatívneho výzkumu*. Boskovice: Albert, 1999), v kapitole 4. *The Research Student's Guide to Success* (Open University Press, 1996) od Pat Cryerovej, kapitola 7, predstavuje užitočný výklad o tom, prečo a ako si viesť výskumný denník. O písaní si špecializovanejších poznámok o dátach píše Richardson (1994) a Strauss a Corbinová, v kapitole 12.

Cvičenie 14.1

Nasleduje úryvok o rozsahu asi 300 slov z mojej knihy *Discourses of Counselling: HIV Counselling as Social Interaction*.

- 1 Prečítajte si úryvok a robte si poznámky (nie viac ako 100 slov), použiteľné pre prácu o charaktere komunikácie medzi profesionálom a klientom.
- 2 Zopakujte proces s predpokladom, že tému vašej práce predstavuje „efektívne poradenstvo zamerané na AIDS“.
- 3 Aký význam, ak vôbec nejaký, má tento úryvok vzhľadom na váš vlastný výskum? Uvedomte si, že môže ísť o význam v súvislosti s metodologickou, teoretickou, ako aj predmetnou stránkou. To znamená, že z čítania literatúry môžete mať úžitok aj vtedy, keď pracujete na úplne odlišnej predmetnej téme.

Z diskusie po vyšetrení o malom počte poradenských rozhovorov sa vynorili tri hlavné zistenia. Po prvé, v nadväznosti na Peräkyläho (1995), „ohľaduplnosť“, ako sa zdá, je opäť hlavným znakom poradenstva v oblasti HIV. Platí to pre správanie poradcov aj klientov. V dôsledku toho sa poradcovia snažia nastaviť klientov tak, aby prezradili výsledky vyšetrenia, zatiaľ čo klienti, pre ktorých je charakter poradenstva pravdepodobne „nejasný“, často namietajú proti akémukoľvek konaniu, ktoré by mohlo od nich vyžadovať bezprostredné prezradenie výsledkov vyšetrenia (vlastne mnoho iných aktivít, ako napríklad priamu požiadavku na objasnenie pravdivosti vyšetrenia na HIV) dokonca aj v tom prípade, ako tu, že majú právo rozhodovať o programe poradenského rozhovoru. Tieto ponuky, týkajúce sa programu, sa však na rozdiel od stratégií nastavenia, o ktorých hovorili Maynard (1991) a Bergman (1992), používajú v prostredí, v ktorom sa nadchádzajúca diagnóza bude pravdepodobne považovať za „dobrú“.

Po druhé, videli sme, že poradcovia v prípade, že klienti reagujú na ponuky týkajúce sa programu obrátením pozornosti na iné témy ako výsledky vyšetrenia (napr. dobrovoľné výroky o sebe alebo kladenie otázok, zvyčajne nepriamou formou, o pravdivosti vyšetrenia na HIV), „vystrelia“ štandardné poradenské reakcie (napr. informácie alebo požiadavky na spresnenie). Aj keď sú takéto reakcie v súlade s normatívnymi štandardmi dobrej poradenskej praxe, vznikajú, ešte raz,

v prostredí, v ktorom ich umiestnenie (pred oznámením výsledku vyšetrenia) môže byť problematické.

Napokon sme názorne ukázali aspoň v prípade jedného klienta, že toto oddialenie oznámenia bolo problematické. Ako sa ukázalo v extrakte 7 (a v jeho pokračovaniach), tento klient si vysvetlil oddialenie oznámenia výsledku jeho vyšetrenia tak, že P sa chystal oznámiť „pozitívny“ výsledok – pretože hovoril o „podporných skupinách“ pre ľudí pozitívnych na HIV.

Táto očividná nezhoda medzi oddialením oznámenia výsledku vyšetrenia a jeho obsahom (t. j. HIV negatívny) vedie priamo k niektorým vcelku jasným praktickým dôsledkom (Silverman, 1997a, s. 106).